

Dr. Kökényesi Gábor (ORCID: 0009-0004-7363-7798)
ELTE ÁJK Jog- és Társadalomelméleti Tanszék
Témavezető: Dr. Márton Miklós habilitált egyetemi docens

DOI: <https://doi.org/10.55052/themis.2024.2.71>

A jogi eliminativizmus néhány jogelméleti összefüggése

(Some legal theoretical implications of legal eliminativism)

Absztrakt

A jelen tanulmányban bemutatom azt a „jogi eliminativizmusnak” elnevezett álláspontot, amely szerint a jogi aktusoknak kizárólag morális és prudenciális következményei vannak, és ennek megfelelően nincsenek kimondottan normatív jogi következményeik. Ezt követően a jogi eliminativizmusnak ezt az alapvető meglátását elemzem a normativitásról szóló filozófiai diskurzus terminológiájával. Az elemzés során megkísérlem feltárni azokat az okokat is, amelyekből az eliminativista álláspont következik. Így többek között rámutatok arra, hogy a jog, mint társadalmi konvenció önmagában nem tud teljesen új, normatív indokokat létrehozni a cselekvések mellett.

Kulcsszavak: jogelmélet, normativitás, indok, metaetika, eliminativizmus

Abstract

In this paper, I will present a view called "legal eliminativism", according to which legal acts have only moral and prudential upshots, and accordingly they have no distinct normative legal upshots. I will then analyse this basic insight of legal eliminativism using the terminology of philosophical discourse on normativity. In the analysis, I will also attempt to explore the reasons for the eliminativist position. Thus, among other things, I will point out that law as a social convention cannot, in itself, generate entirely new normative reasons for action.

Keywords: legal theory, normativity, reason, metaethics, eliminativism

1. Bevezetés és fogalmi tisztázások

A jelen tanulmány célja kettős. Egyrészt két szerző, Scott Hershovitz és Mark Greenberg gondolatainak ismertetésével be kívánja mutatni a jogelméleti diskurzusban relatíve újnak mondható elméleti megközelítést, amelyet – azt gondolom nem előzmények nélkül és nem indokolatlanul – *jogi eliminativizmusnak* nevezek.¹ Másrészt olyan értelmezését kívánja nyújtani a jogi eliminativista álláspontnak, amely segítségével – reményeim szerint – lehetővé válik betekinteni az elmélet mélyebb jogelméleti és metaetikai összefüggéseibe. A tanulmányban azt az álláspontot képviselem, hogy a jogi eliminativista elmélet megállapításai figyelemre méltóak és véleményem szerint – különösen a metaetikai alapokat tekintve – alapvetően helyesek, mindazonáltal néhány következtetésével kapcsolatban fenntartásaim vannak.

A tanulmányban a bevezetést és néhány fogalmi tisztázást követő második pontban röviden a jogi normativitásról szóló jogelméleti diskurzus néhány történeti előzményét elevenítem fel annak érdekében, hogy a jogi eliminativizmust, mint a jogi normativitásról szóló elméletet szituáljam. Fontos azonban megjegyezni, hogy Hershovitz és Greenberg elmélete nemcsak, mint a jogi normativitásról szóló elmélet értelmezhető, hanem a jog lényegéről szóló elméletként is. Sőt, Hershovitz és Greenberg maguk is inkább úgy gondolnak az elméletükre, mint ami arra ad választ, miben áll a jog lényege. Mindazonáltal azt gondolom, hogy a jog normativitásának kérdése szempontjából is mindenképp helytálló e szerzők elméletének vizsgálata, már csak azért is, mert a jog lényegének és a jog normativitásának kérdése a modern jogelméletekben szorosan összetartozik.² A tanulmány harmadik pontjában néhány előzetes megjegyzést teszek az 'eliminativizmus' megjelölés státuszát illetően. A tanulmány negyedik és ötödik pontjában részletesen bemutatom Hershovitz és Greenberg eliminativistának nevezett és a jelen tanulmány szempontjából lényegi hasonlóságokat mutató elméleteit. Ehhez mindkét szerzőtől azt a tanulmányt használom fel, amelyben először fogalmazták meg elméletüket érett formában. A hatodik pontban az eliminativista elmélet interpretációját kísérem meg a normativitásról szóló filozófiai diskurzus terminológiáját alapul véve. A hetedik pontban azt a kérdés járrom körül, hogy a jog, mint társadalmi konvenció, önmagában képes-e valódi normatív indokokat létrehozni. Emellett rövid kritikai megjegyzést is fűzök

¹ Már most jelzem, hogy a jogi eliminativistaként bemutatott két szerző közül Mark Greenberg nem használja magára a jogi eliminativista megjelölést.

² Ld. például John Finnis álláspontját a jelen tanulmány 2. pontjának bevezetésében.

az eliminativista állásponthez. Végül a nyolcadik pontban röviden összefoglalom a tanulmány lényegi megállapításait.

Mielőtt az belekezdenék az eliminativista álláspontok ismertetésébe, néhány fogalmi tisztázással folytatom a bevezetést, melyek – úgy gondolom – elengedhetetlenek a következők pontos megértéséhez. Az első fogalom, ami mindenképp tisztázásra szorul, az a normativitás. A normativitásról bár sokan beszélnek, meglehetősen kevesen tisztázzák a fogalmat, és véleményem szerint ebből aztán komoly félreértések adódnak. A normativitást abban az értelemben használom, ahogy a filozófusok jelentős része használni szokta: a jelen tanulmányban a normativitás viszonyt jelent két dolog között, nevezetesen egy tény és egy cselekvés között. Normativitásról akkor beszélünk, ha a tény úgy viszonyul a cselekvéshez, hogy a tény indokul („*reason*”)³ szolgál a cselekvésre.⁴

Például, ha el szeretnék menni a családdal a hegyekbe autóval, és az autón még nyári gumik vannak, akkor az a tény, hogy a hegyekben esik a hó, indokul szolgál arra, hogy téli gumikra cseréljem a nyári gumikat.

A normativitás tehát egy reláció: egy tény valamely cselekedet mellett szól. Ahogy arra utaltam, természetesen közel sem mindenki ilyen szempontból közelít a normativitás fogalmához. Van, aki a normativitás vizsgálata során a normára fókuszál és a normát, mint elérendő mércét használja. Megint mások egyszerűen csak normatív vagy normativitás címszóval illetnek minden olyan kijelentést, amely nem deskriptív, vagyis értékelő („*evaluative*”) szavakat, kifejezéseket tartalmaz. A jelen tanulmányban mindazonáltal igyekeztem a normativitás olyan fogalmát használni, amely véleményem szerint a legközelebb áll ahhoz, ahogy azt az itt tárgyalt szerzők is használják.

A másik fontos tisztázandó témakör az, hogy a normativitásnak, illetve a normativitást jelentő indokoknak (lévén a fent bemutatottak szerint az indokok azok, amelyek a normativitás alapvető építőkövei) több, eltérő szféráját lehet azonosítani. A filozófusok különbséget szoktak tenni minimum kettő, a prudenciális és morális indokok között. A prudenciális indokok azok az indokok, amelyek a személy saját jólétében, önértékében gyökereznek („*self-regarding reasons*”). Ezzel szemben a morális indokokat – kicsit leegyszerűsítve, de a jelen tanulmány szempontjából elégségesen – meg lehet határozni úgy, mint a másik személyre irányuló indokokat („*other-regarding reasons*”).⁵ A prudenciális indokra jó példa, hogy *'ha éhes*

³ Az indok („*reason*”) egy bevett terminus technicus a filozófiai diskurzusban.

⁴ Ld. például Scanlon 2014. 2.

⁵ Crisp 2018. 802. Mindazonáltal arról, hogy mik pontosan a morális indok, illetve hol van a pontos határ a morális és a prudenciális indokok között, megoszlanak a vélemények, de a jelen tanulmány szempontjából a téma részletes kifejtése nem szükséges.

vagyok, akkor indokom van enni valamit'. Vagy például: 'ha el szeretnék utazni Ausztráliába, akkor indokom van repülőre ülni.' A morális indokra példa, hogy 'ha látok valakit, aki fuldoklik mellettem a vízben, akkor indokom van segíteni rajta'. A morális és prudenciális indokon túlmenően azonban a filozófusok további indok-típusokat is el szoktak különíteni: esztétikai indokokat, episztemikus indokokat stb. Azonban a szakirodalom egyáltalán nem egységes abban, hogy pontosan hol van a határ ezek között az indok-típusok között és hogy egyáltalán pontosan milyen indok-típusok vannak. A jelen tanulmányban azt az álláspontot fogadom el, hogy az indokoknak alapvetően két típusa létezik: morális és prudenciális indokok. Azonban az sem változtatna a tanulmány érdemi mondanivalóján, ha úgy állna a helyzet, hogy egyéb indok-típusok is vannak. Függetlenül attól, hogy pontosan milyen indok-típusok léteznek, a lényeg az, hogy ezek az indokok normatívak, azaz rendelkeznek a normativitás lényegi tulajdonságával: ténylegesen valamely meggyőződés vagy cselekedet mellett szólnak. A továbbiakban a prudenciális és morális indokokat – és minden olyan indok-típust, amellyel a felsorolást még ki lehet egészíteni – összefoglalóan normatív indokoknak nevezem.

Végezetül a fogalmi tisztázások során arra hívom fel a figyelmet, hogy az egyszerűség kedvéért nem teszek szabatosan különbséget a jogi kötelezettség és a jogi indokok esetköre között, noha tisztában vagyok azzal, hogy a kettő között lényegi különbségek lehetnek. Úgy veszem, hogy ha valamire jogi indokom van (feltéve, hogy a Raz szerinti értelemben kategorikus indokról van szó – ld. lent) akkor kötelezettségem van ezt a dolgot megtenni. Azt gondolom, hogy ez a fogalomhasználat nem indokolatlan, mert Joseph Raz például kifejezetten úgy gondolja, hogy a jogi kötelezettségek valójában kategorikus indokok.⁶ Raz szerint az elsőrendű indokok azok, amelyeket a hétköznapi értelemben is indokoknak nevezünk, ezeket az erkölcs, a vágyaink és az önérdekünk hozzák létre. A másodlagos indokok pedig azok, amelyek arra indokok, hogy az elsődleges indokok szerint kelljen/ne kelljen cselekednünk.⁷ Raz elmélete szerint a jogi indokok kategorikusak, ugyanis bizonyos másodrendű indokokkal védettek, amennyiben ezek a másodrendű indokok nem engedik, hogy az elsőrendű indokok felülírják a jogi indokokat.⁸

⁶ Raz 1975. 35-84.

⁷ Renzo és Green 2022. 1.

⁸ Renzo és Green 2022. 1.

2. A jogi normativitásról

John Finnis, a kortárs jogi gondolkodás egyik kiemelkedő alakja, hangsúlyozza, hogy a jog elsődleges realitása *„nem a fogalmi koherencia logikájában rejlik vagy annak megértésében, hogy mások mit gondoltak, mondtak, kötöttek ki, parancsoltak vagy iktattak törvénybe, sem pedig az ok és okozat, illetve az ismétlődés mintáinak megtapasztalásában”*.⁹ Ehelyett, mondja Finnis, a jog elsődleges realitása az arra vonatkozó felhívásában érhető tetten, hogyan kell cselekednem, miközben azon gondolkodom, mi lenne a megfelelő cselekvés.¹⁰ Tehát a jog lényege az, hogy megmondja, hogyan *kell* cselekednem. Az olyan kijelentéseket, amelyek megmondják, hogyan *kell* cselekednem, a normatív kijelentések közé szoktuk sorolni. A jogi normativitás kérdése tehát – legalábbis Finnis szerint – szorosan összefügg a jog lényegével (elsődleges realitásával). Ennek megfelelően a jogelméleten belül a normativitás kérdése meglehetősen központi kutatási iránynak számít.

A korai elgondolások szerint a szankció lehetősége, illetve a szankciótól való félelem az, amivel a jog sajátos módon a kívánt irányba tereli a cselekedeteinket. A normativitást tekintve az a gondolat, hogy a jog és a szankció között alapvető kapcsolat van, Andrei Marmor szerint redukcionista nézetnek tekinthető, mivel ezen álláspont szerint *„a jog normativitása abban áll, hogy az alanyok képesek megjósolni a büntetés vagy a rossz bekövetkezésének esélyét, és a feltételezett szándékukban, hogy el akarják kerülni azt.”*¹¹ Ennek – a Marmor által redukcionista nézetnek nevezett – elméletnek a közismert képviselői John Austin és Oliver Wendell Holmes voltak.

Austint követően H.L.A. Hart visszautasította azt a gondolatot, hogy a jog, illetve a jogi normativitás lényegét a szankcióban és a parancsban kell keresni. Hart szerint a jog kötelezettséget (*„obligation”*) teremt számunkra, és ez a kötelezettség nem a szankció miatt jön létre. Például Hart szerint azt szoktuk gondolni, hogy egy törvény eleve, minden szankciótól függetlenül kötelezettséget ró ránk. Ezzel szemben – mondja híres példájában Hart – ha például egy rabló fegyvert fog ránk és ki akar rabolni, akkor nem azt mondjuk, hogy létezik olyan kötelezettség, amely szerint át kell adni a pénzünket a rablónak, inkább azt mondjuk, hogy kötelesek vagyunk (*„being obliged”*) engedelmessé válni a rablónak.¹² A rabló példája a

⁹ Finnis 2003. 28. Fordítás tőlem.

¹⁰ Finnis 2003. 28-29.

¹¹ Marmor és Sarch 2019. 1.2. Fordítás tőlem.

¹² Hart 1995. 102.

szankciót központba helyező austini jogfelfogásnak feleltethető meg. Hart szerint a kötelesség az engedelmesre és a kötelezettség között alapvető különbség van. Az utóbbi a jogra, az előbbi (ami egy pszichológiai-motivációs aspektust is tartalmaz) a fegyveres rabló példájára jellemző. Azaz Hart szerint nem azt mondjuk, hogy kötelezettségünk van a rabló felé („*having an obligation*”), hanem azt, hogy kötelesek vagyunk („*being obliged*”) engedelmeskedni neki. Tehát a szankció léte önmagában nem teremt kötelezettséget, csupán kötelességet az engedelmeskedésre. Emellett a szankció központi szerepe ellen szól az is, hogy Hart szerint azt szoktuk gondolni, hogy ha valaki szankcióban részesül, akkor azért részesül szankcióban, mert egy kötelezettséget nem tartott be.¹³ Tehát kell lennie egy szankciót megelőző kötelezettségnek ahhoz, hogy a szankció indokoltan és jogosan kiszabásra kerülhessen.¹⁴ Másképp fogalmazva: a jogi norma lényege nem a szankció, ehelyett a norma indokolja és igazolja a szankciót. Vagyis Hart a jog indok-adó szerepét helyezi középpontba.¹⁵ E körben kiemelendő (a később bemutatandó eliminativizmus szempontjából), hogy Hart szerint létezik normatív *jogi* kötelezettség, ami elkülönül a többi normatív (morális és prudenciális) kötelezettségtől.¹⁶

Talán nem haszontalan itt megjegyezni, hogy Nicholas J. McBride és Sandy Steel szerint Hart fenti támadása az austini elmélet ellen, bár könnyen lehet sikeres, mégis adós marad annak meghatározásával, mit is jelent az, hogy a jog kötelezettséget teremt arra, hogy megtegyem X-et. Vagyis nem magyarázza meg a jog kötelezettség lényegét. Hart szerint akkor van jogi kötelezettségem megtenni X-et, ha olyan viszonyulásom (attitűdöm) van az adott jogszabályhoz, amely alapján úgy érzem, hogy az adott jogszabály döntő indokot szolgáltat számomra ahhoz, hogy a jogszabálynak megfelelően cselekedjem.¹⁷ Azonban, mutat rá McBride és Steel, ez valójában nem mondja meg, hogy maga a jogszabály milyen módon fogalmaz meg kötelezettséget. Más szavakkal: nem mondja meg, mit jelent az, hogy az adott jogszabály azt a kötelezettséget hozza létre, hogy ezt vagy azt kell tennem.¹⁸ Ehelyett csak arra válaszol Hart elmélete, hogy bennem, aki engedelmeskedik a jogszabálynak, hogyan alakul ki a kötelezettség érzése. De ez arról, hogy miben áll a jogi kötelezettség, nem mond semmit.¹⁹

¹³ McBride és Steel 2014. 26.

¹⁴ McBride és Steel 2014. 26.

¹⁵ Marmor és Sarch, 2019. 1.2.

¹⁶ Hart 1982. 160-161.

¹⁷ McBride és Steel 2014. 28.

¹⁸ McBride és Steel 2014. 28.

¹⁹ McBride és Steel 2014. 28.

Jelenleg nagyon sok elmélet van arról, miben áll a jogi kötelezettség, illetve a jog normativitása, mely elméleteket a jelen tanulmányban nem tudok kimerítően, akár csak címszavakban sem bemutatni. Mégis, nagy befolyása miatt kiemelném azt, amit Joseph Raz dolgozott ki a 90-es években.²⁰ Raz abból indul ki, hogy a jog legitim autoritással bír, és mint ilyen, közvetít az autoritásának alávetett személyek és azon helyes indokok között, amely indokok ugyanezen személyek számára indokul szolgálnak az adott helyzetekben a cselekvésre.²¹ Mindemellett Raz szerint a jog azért legitim, mert e közvetítésén keresztül előmozdítja azt, hogy a társadalom tagjai (a jogalanyok) a helyes indokoknak megfelelően cselekedjenek, illetve ha nem lennének a jogi előírások, akkor a társadalom tagjai kevésbé sikeresen tudnának a megfelelő indokokkal összhangban cselekedni, mint akkor, ha a jog által kínált, autoritással bíró indokokat követnék.²² Például – mondja Raz elméletét magyarázva Marmor – az autósok számára nagyon sok indok áll rendelkezésre arra nézve, milyen sebességgel vezessenek: a helyes sebességre nézve külön indokot ad a gyalogosforgalom, a kanyarok stb. Az autósoknak ezeket az indokokat mind mérlegelniük kellene és ezek alapján meghatározni az ideális közlekedési sebességet. Az autósok minden bizonnyal könnyebben és sikeresebben egyensúlyba tudják hozni ezeket a sokszor széttartó indokokat, ha nem saját maguk próbálják kitalálni ezt az egyensúlyt, hanem ráhagyatkoznak egyetlen előírásra, ami megteszi ezt helyettük: a jogi előírásra.²³ Hershovith, akinek az elméletét a továbbiakban részletesen bemutatom, úgy jellemzi Raz álláspontját, mint ami szerint valakinek a jogi kötelezettsége valójában ennek a személynek a morális kötelezettsége, azzal a különbséggel, hogy ennek a személynek ez a morális kötelezettsége „a jog nézőpontjából áll fenn.”²⁴ És amikor Hershovitz szerint ilyen értelemben beszélek morális kötelezettségről, az olyan, mintha azokról a morális kötelezettségekről beszélnék, amelyekről a nagymamám gondolja, hogy köteleznek engem. Az a kijelentés azonban, hogy ‘olyan kötelezettségeim vannak, amelyekről a nagymamám gondolja, hogy köteleznek engem’ nem normatív, hanem deskriptív kijelentés,²⁵ és ezért a jog normativitását nem magyarázza meg kielégítően.

²⁰ Raz 1994. 9. fejezet.

²¹ Marmor és Sarch 2019. 1.2.

²² Marmor és Sarch 2019. 1.2.

²³ Marmor és Sarch 2019. 1.2.

²⁴ Hershovitz 2014. 1169. Fordítás tőlem.

²⁵ Hershovitz 2015. 1169.

3. A jogi eliminativizmus megjelölésről

A fentiekben igyekeztem röviden bemutatni annak a történeti folyamatnak a gyökereit, amelyben viszonylag új szereplőként a jogi eliminativizmus megjelent. Azt is szeretném jelezni, hogy a jogi eliminativizmus, lévén relatíve új elméletről van szó, a jogelméletben még nem bevett megjelölés, ami alatt minden jogtudós ugyanazt értené (noha mindenki, aki jogi eliminativizmusról beszél, valami hasonlóra gondol). Jómagam jogi eliminativizmus alatt azt a jogelméleti megközelítést értem, amely szerint a jogszabályoknak, illetve a tágan vett jogi tényeknek nincsenek jogi normatív következményeik, hanem kizárólag nem-jogi (különösen morális és prudenciális) normatív következményei vannak. Tehát azért eliminativista az elmélet megjelölése, mert a jogi következményeket megszünteti.

A jelen tanulmányban két szerző – némileg eltérő, lényegi szempontból mégis hasonló – elméletén keresztül kívánom bemutatni a jogi eliminativizmust. A két szerző Scott Hershovitz és Micheal Greenberg.²⁶ Röviden még az eliminativizmus megjelölésről: a fenti szerzők közül Scott Hershovitz egy helyen maga is eliminativistának nevezi a saját elméletét, mivel az elmélete tagadja a normativitásnak különálló jogi szféráját.²⁷ Továbbá Greenberg és Hershovitz álláspontjára az „új eliminativista” megjelölést használja Michael Green egy 2016-ban írt cikkében.²⁸ De például eliminativistának nevezi – más szerzők mellett – Greenberg, Hershovitz (és a jelen tanulmányban szintén hivatkozott David Enoch) álláspontját Hallary Nye is egy 2022-es tanulmányában (bár megjegyzem, hogy Nye másképp definiálja az eliminativizmust, mint ahogy én teszem a jelen tanulmányban).²⁹

4. Scott Hershovitz jogi eliminativizmusa

Mindenekelőtt érdemes Hershovitz elméletét³⁰ elhelyezni a kortárs jogelméleti viták színterén: arra a kérdésre, mi alapozza meg a jogi normák

²⁶ Már most jelzem, hogy David Enoch álláspontja véleményem szerint lényegileg eltér az előbbi két szerző álláspontjától.

²⁷ Hershovitz 2015. 1193.

²⁸ Green 2016.

²⁹ Nye 2022. 29-78. Nye azt az álláspontot érti eliminativizmus alatt, hogy nem szükséges megválaszolnunk azt a kérdést, mi határozza meg a jog létét és tartalmát. Ehelyett más fontosabb normatív kérdésekkel kell foglalkozunk, például többek között azzal, hogy a bírának és a jogalanyoknak mit *kell* tenniük. (Nye 2022. 50.)

³⁰ Megjegyzem, hogy Hershovitz kiegészítette és bővítette a jelen tanulmányban ismertetett elméletét a *Law Is a Moral Practice* című könyvében, azonban azt gondolom, hogy az elméletének leglényegesebb, bemutatásra

létét és tartalmát, a pozitivisták és az anti-pozitivisták eltérő választ adnak.³¹ A pozitivisták szerint a társadalmi tények azok, amelyek létrehozzák és tartalommal töltik meg a jogi normákat, míg az anti-pozitivisták szerint a társadalmi tények és az értékelő tények („*evaluative facts*”) alapozzák meg és töltik meg tartalommal a jogi normákat.³² Abban azonban mindkét irányzat egyetért, hogy léteznek *jogi* normák.³³ Hershovitz egy harmadik lehetőséget kínál: szerinte nem léteznek *jogi* normák, abban az értelemben legalábbis, hogy a jogi normák nem szolgálnak valódi normatív indokul a cselekvéseink mellett.

Hadd kezdjem Hershovitz elméletének bemutatását úgy, ahogy ő is kezdi, vagyis az egyik példájával. Tegyük fel, hogy az úttest mellé ki van helyezve egy tábla, amely szerint csak 35 mérföld/órával közlekedhetek. Ennek a táblának prudenciális és morális következményei vannak Hershovitz szerint. Prudenciálisak, amennyiben a tábla azt mondja, hogy mi az a sebesség, amennyivel biztonságos vezetnem.³⁴ De ugyanígy morális következményei is lehetnek a táblának: nem sodorhatom veszélybe a többiek az utakon, ezért nem mehetek gyorsabban a táblán megadott sebességnél. Vagy az is lehet, hogy olyan autoritás állította a táblát, akinek morálisan köteles vagyok engedelmeskedni, ezért nem mehetek gyorsabban, mint ami a táblán áll.³⁵ A kérdés, hogy a prudenciális és a morális következmények mellett van-e specifikusan jogi következménye a táblának? Hershovitz szerint a jogi előírásoknak (és így a példabeli táblának) nincsenek elkülöníthető jogi következményei, kizárólag morális és prudenciális következményei vannak.³⁶

De pontosan milyen érvei vannak Hershovitznak az álláspontja mellett, miszerint a jogi intézmények aktusainak nincsenek elkülöníthető jogi következményei? Például rögtön felhossa, hogy mindennapi tapasztalatunk szerint is van olyan eset, hogy a jogi kötelezettségeink ellentmondanak a morális kötelezettségeinknek, tehát azt gondolhatjuk, hogy a kettő külön dolog.³⁷ Ezért intuitíve nem tűnik meggyőzőnek Hershovitz elmélete.

szoruló elemeit a *The End of Jurisprudence* tanulmánya már tartalmazza.

³¹ Green 2016.

³² Green 2016.

³³ Green 2016.

³⁴ Hershovitz 2015. 1163.

³⁵ Hershovitz 2015. 1163-1164.

³⁶ Hershovitz ezt annak a kontextusában fejti ki, hogy mivel a jogi előírásoknak nincsenek különálló normatív következményei, ezért a Hart-Dworkin vita is irrelevánssá válik, ti. a vita alól kihúzzuk a szőnyeget. Ugyanis nincsenek olyan jogi kötelezettségek, amelyek kapcsán arról lehetne vitatkozni, milyen tények azok, amelyek ezek a *jogi* kötelezettségek alapulnak (Hart: csak társadalmi tények, Dworking: társadalmi és morális tények vannak) V.ö. Hershovitz 2015. 1163-1167.

³⁷ Hershovitz 2015. 1174.

Hershovitz érve alapvetően az, hogy a világ tele van olyan intézményekkel, gyakorlatokkal, amelyek hasonlítanak a joghoz és ennek ellenére mégsem mondjuk, hogy ezek a gyakorlatok a normativitásnak elkülönült fajtáit hozták létre. Például vegyük egy nyaraló esetén a hárszabályokat. Tegyük fel, hogy a tulajdonos kiírja a nyaraló üzenőfalára, hogy „Tilos a dohányzás.” Ez a kiírás prudenciális indokot ad arra, hogy ne dohányozzunk, mert nem akarok összeveszni a tulajdonossal, de morális indokot is ad, mert a tulajdonosnak joga van eldönteni, hogy ki dohányozzon és ki ne, a nyaralójában.³⁸ Tehát többféle kötelezettség következik ebből a kiírásból, de ezek között nincs egy nyaraló-kötelezettség sem arra vonatkozóan, hogy ne dohányozzunk.³⁹ Vagy vegyünk egy másik példát, egy másik normatív gyakorlatot, az ígéretet. Hershovitz példájával tegyük fel, hogy megígérem A-nak, hogy holnap délben elviszem a közértbe. De tegyük fel, történik valami a látásával és ezért az orvoshoz kell elvigyem a közért helyett. Valószínűleg ebben az esetben is kötelességem lesz elvinni az orvoshoz A-t, azért, mert ígéretet tettem neki. Vagy például, ha azt ígérem meg, hogy elveszem valaki életét, akkor nem lesz ilyen kötelességem, hiába ígértem ezt meg: emberölésre nem lehet érvényesen kötelezettséget vállalni.⁴⁰ Hershovitz ezeket a példákat azért hozza fel, hogy bemutassa, nem kell speciális ígéret-normativitást feltételeznem az ígéretek esetében sem: az ígéretek csak morális és prudenciális kötelezettségeket teremtenek. Hershovitz harmadik példája a sakk. Azt a példát hozza fel, hogy a sakk versenyszabályzata, különböző kötelezettségeket támaszt a sakkozók számára. Mégsem gondoljuk azt, hogy létezne külön versenyszabályzat-normativitás vagy sakk-normativitás: a sakk versenyszabályai akkor kötelezőek ránk nézve, ha önkéntesen (morális vagy prudenciális indokból) alávetjük magunkat nekik.⁴¹

Összefoglalásképp elmondható, hogy Hershovitz a jogi kötelezettségeket a morális/prudenciális kötelezettségek egyik alfajtájának tekinti. Például, mondja Hershovitz, tegyük fel, hogy van olyan morális kötelezettségem, hogy igazságos mértékben hozzá kell járulnom a szegények megsegítéséhez. Tegyük fel el azt is, hogy van olyan törvény, amely bizonyos mértékű adót vet ki a szegények megsegítésére, azonban az adó befizetése után még mindig jóval kevesebbet adtam a szegények megsegítésére, mint amennyi a részemről – a vagyonom méretét figyelembe véve – igazságos lett volna. Ebben az esetben Hershovitz szerint

³⁸ Hershovitz 2015. 1175.

³⁹ Hershovitz 2015. 1175.

⁴⁰ Hershovitz 2015 1180.

⁴¹ Hershovitz 2015. 1181-1186.

a jogi kötelezettség az adó befizetésére morális kötelezettség, amit azért nevezünk jogi kötelezettségnek, mert a jogalkotó írta elő. Mindazonáltal a jogi kötelezettség teljesítése után is marad egy további, „maradék” morális kötelezettség, mert nem fizettem meg a teljes összeget, ami tőlem igazságosan elvárható lett volna.⁴²

Ha azonban a fenti gondolatok helytállóak, mondja Hershovitz, akkor miért van sokszor az az érzésünk, hogy a jogi és a morális kötelezettségeink egymásnak ellentmondanak. Ennek magyarázatához Hershovitz a következő analógiával él: szülőként feltétel nélkül és határok nélkül szeretem és támogatom a gyermekem, és ez természetesen helyeslendő dolog. Mindazonáltal, ha kilépek a szülői szerepből és kívülről szemlélem magam, akkor észrevehetem, hogy lehetnek határai annak, meddig terjedhet ez a feltétel nélküli szeretet és támogatás. Azaz, bár szülői nézőpontból – nagyon helyesen – nem mondom, hogy bizonyos ponton túl már nem szeretem a gyermekem (még akkor sem, ha egészen erkölcstelen dolgot cselekedett), nem szülői nézőpontból (mintegy külsőleg rátekintve a helyzetre) mégis mondhatom azt, hogy elképzelhető olyan végletes helyzet, amikor a szülő már nem köteles a szeretetével tovább támogatni a gyermekét, pl. mert rendkívül erkölcstelen módon él. Tehát, mondja Hershovitz, szülőként olyan kötelezettségeket is magamra vállalok, amelyek szigorúan véve nem köteleznek engem.⁴³ Valahogy így áll a helyzet Hershovitz szerint az erkölcstelen törvényekkel is. Egy erkölcstelen törvénynek nyilvánvalóan nincs morális kötelezettségem engedelmeskedni, csakúgy, mint ahogy a szülő sem köteles feltétel nélkül támogatni a gyermekét, bármire is adja a fejét a gyermeke. Azonban mégsem mondhatjuk azt, hogy a jogszabályokat a bíróságoknak csak addig kell végrehajtaniuk, ameddig azok nem ellentétesek a morális kötelezettségekkel (csakúgy, ahogy nem mondjuk, hogy a szülő nem teszi jól, hogy feltétel nélkül támogatja a gyermekét). Mindezt azért mondjuk, mert nem akarjuk a bíróságoknak megengedni, hogy azt gondolják, ők azok, akik a törvények morális bírái lehetnek. De ez nem jelenti azt, hogy az erkölcstelen törvény valódi, normatív kötelezettséget teremtene.⁴⁴

Végül Hershovitz megállapítja, hogy az elmélete egyértelművé teszi, hogy a jogrendszer a moralitástól tökéletesen elkülönül, vagyis a jogrendszer vagy az egyes jogszabályok teljes mértékben függetlenek a morális kötelezettségektől. Ahogy Hershovitz fogalmaz: *„Az eliminativista képet az különbözteti meg a pozitivizmustól, hogy ragaszkodik ahhoz, hogy*

⁴² Hershovitz 2015. 1188-1189.

⁴³ Hershovitz 2015. 1191.

⁴⁴ Hershovitz 2015. 1192.

az a kérdés, hogy milyen jogokat, kötelezettségeket, kiváltságokat és hatásköröket hoz létre a jogi gyakorlatunk, morális kérdés."⁴⁵

5. A Jog Morális Hatásmélete (Greenberg)

Mark Greenberg elméletét a *Moral Impact Theory of Law* című, 2014-ben megjelent tanulmányában fejti ki. Ahogy látni fogjuk, ez az elmélet nagyon hasonlít Hershovitz elméletére. Greenberg álláspontjának lényege nagyon tömören az, hogy a jogi kötelezettségek a morális kötelezettségeknek egy részhalmazát jelentik. Ez lényegében azt akarja mondani, hogy azok, akik a jogot alkotják (bírók, jogalkotó – a jogi intézmények), a megalkotott jogi előírásokkal valójában a morális kötelezettségeinket változtatják meg, és nincs arról szó, hogy lennének a morális kötelezettségektől elkülönülő jogi kötelezettségek, amelyeket a jogi előírások megváltoztatnak. (Már most látszik Greenberg és Hershovitz elméletének alapvető rokonsága.) A morális kötelezettségek megváltoztatását Greenberg szerint a jogi intézmények úgy érik el, hogy a morális szempontból jelentős tényeket megváltoztatják.⁴⁶ Így például új elvárásokat teremtenek vagy új lehetőségeket hoznak létre.⁴⁷ Greenberg szerint a jog nem más, mint „*a jogi intézmények releváns intézkedéseinek* [vagy aktusainak – K.G.] *morális hatása*.”⁴⁸ Ezt az elméletet Greenberg a Jog Morális Hatásméletének nevezi. A Jog Morális Hatásméletének definíciója tehát így hangzik: „*a jogi kötelezettségek azok a morális kötelezettségek, amelyeket a jogintézmények aktusai hoznak létre*.”⁴⁹ Arra mindazonáltal fontos felhívni a figyelmet, hogy morális kötelezettségek alatt Greenberg valójában normatív (Greenberg szóhasználatával: gyakorlati) kötelezettségeket ért, mivel a kötelezettség azt mondja meg, mit kell tennünk.⁵⁰ Vagyis Greenberg morális kötelezettségek alatt érti a prudenciális (és esztétikai, episztemikus stb., amennyiben ilyenek léteznek) kötelezettségeket is.

A fentiek alapján a jognak Greenberg szerint az a lényege, hogy megváltoztassa, sőt javítsa a morális kötelezettségeinket.⁵¹ Például, mondja Greenberg, tegyük fel, hogy valamely csoport tagjai valamilyen kihívással állnak szemben, amit csak a csoport több tagjának egyirányú, koordinált erőfeszítésével lehet megoldani. Ha a csoport tagjai külön-külön

⁴⁵ Hershovitz 2015. 1194. Fordítás tőlem.

⁴⁶ Greenberg 2014. 1290.

⁴⁷ Greenberg 2014. 1290.

⁴⁸ Greenberg 2014. 1290. Fordítás tőlem.

⁴⁹ Greenberg 2014. 1290. Fordítás tőlem.

⁵⁰ Greenberg 2014. 1306.

⁵¹ Greenberg 2014. 1294.

megoldásokra törekednek, akkor nem járnak sikerrel, mert a csoport több tagjának a részvétele szükséges a megoldáshoz. Viszont, ha a jog azt mondja, hogy mindenkinek ugyanazt a meghatározott megoldást kell választania, akkor sikerrel jár a csoport a probléma megoldásában. Greenberg szerint ebben a helyzetben a jog a morális kötelezettséget megváltoztatja, ti. minden csoporttag kötelezettségévé teszi az ugyanabban a megoldásban való részvételt.⁵² Greenberg egyik előfeltevése tehát, hogy a jog célja az, hogy a morális kötelezettségeket megváltoztassa, és épp ezért természetesnek tűnik, hogy a jog valójában morális kötelezettségeket hoz létre.⁵³

De pontosan hogyan hoz létre új (vagy változtat meg már létező) morális kötelezettségeket a jog a Morális Hatásmélet szerint? A bevett és általános, Greenberg által Normál Elméletnek („*Standard Picture*”) nevezett elgondolás⁵⁴ szerint a jogi előírások először a jogi kötelezettségeinket változtatják meg, és a jogi kötelezettségek által, közvetve megváltozhatnak a morális kötelezettségeink is. Ezzel szemben a Greenberg-féle Morális Hatásmélet szerint a morális kötelezettségek létrehozása úgy történik, hogy a jogi előírások megváltoztatják a körülményeket (a világ tényeit),⁵⁵ és a tények megváltozásának morális következményei vannak. Greenberg példákat is hoz, melyek közül a legfontosabbakat ismertetem. Greenberg első példája az, hogy a jogi előírásokkal a gonosztevőket megbüntetjük és megvédjük a közbiztonságot. Mivel a jog ellát ilyen védelmi funkciót, ezért morálisan meg nem engedetté válik az, hogy erőszakot alkalmazzunk egymással szemben – ha a jog nem látná el ezt a funkciót, akkor az önhatalmú erőszak megengedett lenne.⁵⁶ Másik – fent röviden már ismertetett – példája az, hogy tegyük fel, egy problémát több, egyformán hatásos módon meg lehet oldani, de mindegyik megoldás csak akkor működik, ha szinte mindenki hasonló módon oldja meg a problémát. Ha a jog kiemel és priorizál egy megoldási módot, akkor – mivel a siker érdekében morális kötelességem azt a megoldást követni, amit valószínűleg a legtöbben választanak – ezért morális kötelességem lesz a jog által kiemelt megoldási módot követni.⁵⁷ Megint más példája Greenbergnek,

⁵² Greenberg 2014. 1294.

⁵³ Greenberg 2014. 1294.

⁵⁴ A Normál Elméletet az jellemzi Greenberg szerint, hogy a jog tartalmát a nyelvi tartalom határozza meg. Ez alapvetően azt az egyszerű felfogását jelenti a jognak, hogy a jog tartalma nem más, mint amit a jogszabály mond. Ez lényegében a jogpozitivisták felfogása, mondja Greenberg: a jogot a társadalmi tények határozzák meg. Ezzel együtt Greenberg szerint a Normál Elmélet nem tisztázza, „*hogyan jutunk el attól a ténytől, hogy egy adott jogszabály el lett fogadva, a jogszabály jog tartalmához való hozzájárulásáig*”. Greenberg 2014. 129. (Fordítás tőlem.) Másképp fogalmazva, nem tudjuk, hogy a tényekből (bírószági döntések, jogszabályok meghozatala) hogyan lesznek normák.

⁵⁵ Greenberg 2014. 1310.

⁵⁶ Greenberg 2014. 1311.

⁵⁷ Greenberg 2014. 1311.

hogy azzal, hogy a társadalom tagjai szerződéseket kötnek egymással, a szerződés betartására morális kötelezettség keletkezik.⁵⁸ Még egy utolsó példára szeretnék hivatkozni: az, hogy a jog adófizetésre kötelez, ez morális szinten is felváltja azt a – jogi kötelezés nélkül – határozatlan, bizonytalan és potyautasokat is engedő morális kötelezettséget, hogy segítsünk másokon a közjó szempontjából.⁵⁹

Azonban mitől lesznek jogi kötelezettségek a jogi intézmények különböző aktusai által létrejött morális kötelezettségek? Azért, mondja Greenberg, mert jogi intézmények hozták őket létre. Vagyis, még pontosabban, azok a morális kötelezettségek a jogi kötelezettségek, amelyeket a jogi intézmények a megfelelő jogi úton hoznak létre.⁶⁰ Greenberg példája a következő: tegyük fel, hogy a jogi intézmények olyan jogot alkotnak, amelynek az a célja, hogy valamely kisebbségi csoport üldözésnek legyen kitéve. Ekkor – a jogi intézmény által elfogadott jogi előírás miatt – az a morális kötelezettségünk keletkezik, hogy védjük meg az üldözéstől a kisebbségi csoportot. Azonban ez a morális kötelezettség nem lesz jogi kötelezettség, mert nem megfelelő jogi eljárás során jött létre.⁶¹

Végezetül azt, hogy Greenberg hogyan képzei el a Morális Hatásméletet, álláspontom szerint jól megvilágítja az, amit a tisztviselőkről mond. Szerinte a tisztviselők abban térnek el az egyszerű állampolgároktól, hogy kifejezetten beleegyeztek abba, hogy úgy tesznek, ahogy a feletteseik vagy a jogszabály parancsolja, azaz kifejezetten alávetették magukat a jogi parancsoknak.⁶² Ezért *„a jogrendszer tud általában a kormánytisztviselőknek morális kötelezettségeket teremteni egyszerűen úgy, hogy megmondja, hogy mit kell tenniük.”*⁶³ Ebből az következik, hogy az egyszerű állampolgárok esetében Greenberg szerint ez nincs így: a jog nem tud morális kötelezettséget teremteni egyszerűen úgy, hogy megmondja mit kell tennünk.⁶⁴ A jog ezzel szemben úgy változtatja meg a morális kötelezettségeinket, hogy a körülményeket (a tényeket) változtatja meg.

⁵⁸ Greenberg 2014. 1211.

⁵⁹ Greenberg 2014. 1314-15.

⁶⁰ Greenberg 2014. 1321.

⁶¹ Greenberg 2014. 1322.

⁶² Greenberg 2014. 1318.

⁶³ Greenberg 2014. 1318. Fordítás tőlem.

⁶⁴ Mindazonáltal itt is arról van szó – mint az elméletben általában –, hogy a jogi parancs a tisztviselők morális kötelezettségeit változtatja meg (azért, mert a tisztviselő beleegyezett, hogy követni fogja a parancsot és ezért ellenértéket is kap) és ez a morális kötelezettség egy jogi kötelezettség is egyben.

6. Az eliminativista álláspont interpretációja

T. R. S. Allan a következőképp foglalja össze Hershovitz álláspontját (ez az összefoglalás szerintem Greenbergre is érvényes): Hershovitz szerint az egyes jogszabályok tartalmát társadalmi tények határozzák meg, míg a jog tartalmát (ahol a jog tágabb fogalom, mint az összes jogszabály együttesen) a jogi intézmények aktusai után létrejövő morális kötelezettségek határozzák meg.⁶⁵ Noha egyetértek Allan összefoglalásával, véleményem szerint Hershovitz és Greenberg álláspontját össze lehet foglalni a következő módon is, a normativitásról szóló diskurzus fogalomrendszerét használva: mindig csak morális vagy prudenciális megfontolások azok, amelyek valódi normatív indokot adnak egy cselekvésre, önmagában a jogi megfontolások erre nem alkalmasak. Például az a megfontolás, hogy valaki szenved, morális indokul szolgál arra, hogy segítsék neki. Az a megfontolás, hogy pénzbüntetést kapok, ha nem engedelmkedem egy szabálynak, prudenciális indokul szolgál arra, hogy betartsam a szabályt. Ezek mind valódi normatív indokok egy cselekvés mellett, mert a megfontolások a cselekvés mellett szólnak. Ezzel szemben a jogi előírások önmagukban sosem lehetnek indokai egy cselekvésnek. Ha például a jog azt mondja, hogy tegyem meg X-t, ez az előírás önmagában nem lesz indok X cselekedet megtétele mellett. Azaz Hershovitz és Greenberg szerint, amikor cselekszünk, akkor normatív szempontból kétféle ok van, amiért cselekszünk: vagy azért, mert erre prudenciális indokaink vannak, vagy azért, mert erre morális indokaink vannak (persze lehet, hogy morális és prudenciális indokaink is vannak a cselekvésre). Esetleg – ahogy azt Hershovitz is elismeri⁶⁶ – lehetséges, hogy vannak még a morális és prudenciális indokok mellett más típusú normatív indokok is (pl. esztétikai vagy episztemikus indokok), azonban a lényeg, hogy a jogi indokok alatt valójában azt érzük, hogy olyan morális vagy prudenciális indokaink vannak, amelyek esetén azt a tényállapotot, ami életbe lépteti az adott morális vagy prudenciális indokokat, a jogi intézmények aktusai hozzák létre.

Itt meg kell említenem, hogy azt a gondolatot, hogy a jog alapvetően úgy léptet életbe normatív viszonyokat, hogy a világ meglévő tényeit módosítja, igazítja, Greenberg mellett David Enoch fejtette ki részletesen. Enoch rámutatott arra, hogy semmi meglepő nincs abban, hogy a jog (a jogi intézmények aktusai) gyakran (ha nem is mindig) valódi normatív indokot léptet(nek) életbe, mely normatív indokok bizonyos cselekvések

⁶⁵ Allan 2020. 3.

⁶⁶ Hershovitz 2015. 1164. 5. lábjegyzet

mellett szólnak. Amikor ez történik, azt pontosan úgy kell elképzelni, mint amikor például a bolti eladó megemeli a tej árát. Miután az eladó megemelte a tej árát, indokom lesz arra, hogy kevesebb tejet fogyasszak.⁶⁷ Ez az indokom azért lép életbe, mert az eladó alakított a világ tényein (ti. megemelte a tej árát). Azonban – ahogy arra Enoch rámutat – a bolti eladó nem hozott létre új indokot, pusztán *életbe léptetett* egy már létező normatív megfontolást, nevezetesen, hogy általában indokom van spórolni a pénzzel.⁶⁸ A jog ugyanígy képes életbe léptetni már létező általános normatív indokokat azáltal, hogy megváltoztatja a világ tényeit.⁶⁹ Ezek a megváltoztatott tények pedig, bár önmagukban nem normatívak, de normatív jelentősek, ti. kell lennie egy olyan normatív állításnak, amely szempontjából jelentős, hogy az adott tény fennáll-e vagy sem.⁷⁰ Például ilyen normatív állítás, hogy a fenyegető helyzeteket el kell kerülnöm (indokom van elkerülni). Ha a jog szankciót szab ki meghatározott helyzetre, akkor a szankció kiszabásának ténye normatív szempontból jelentős lesz az előbb említett mögöttes normatív állítás miatt. Következésképpen ténylegesen is úgy kell majd cselekednem, hogy eleget tegyek a jog előírásának, ezzel elkerülve a kiszabható szankciót. Azonban az itt kifejtett elvi megfontolások mentén a jogi indok-adásnak Enoch szerint többféle konkrét technikája is elképzelhető (azaz a jog többféle módon képes a tényeket úgy igazítani, hogy indokok keletkezzenek a cselekvésre. Ez az elemzés nagyon hasonlít Greenberg fent ismertetett álláspontjára arról, hogy a jog miképpen hoz létre morális kötelezettségeket.) Például úgy, hogy a jog felhív valaminek a megtételére azzal, hogy ha nem engedelmeskedem, akkor szankciót szab ki. Máskor úgy, hogy megold egy koordinációs problémát és ezzel indokot léptet életbe arra, hogy részt vegyünk a koordinációs probléma megoldásában. De az is lehetséges, hogy elvárást fogalmaz meg arra nézve, hogy bizonyos módon cselekedjünk (itt a normatív kijelentés, ami normatív jelentőséget ad a jogi előírásnak az, hogy *úgy kell viselkednem, hogy nem hagyom cserben más elvárásait*).⁷¹

Hershovitz és Greenberg álláspontjának fenti módon, azaz a normatív indokok nyelvén való összefoglalása, úgy gondolom pontosan megvilágítja az eliminativisták álláspontját, illetve annak alapjait. Noha Hershovitz és Greenberg az elméletük kifejtése közben ezt a nyelvezetet csak sporadikusan alkalmazzák, valószínűsíthető, hogy maguk is használhatónak tartják az 'indok' és az 'indok-adás' fogalmait az elméletük leírásához.

⁶⁷ Enoch 2011. 4.

⁶⁸ Enoch 2011. 4.

⁶⁹ Enoch 2011. 27.

⁷⁰ Enoch 2011. 27.

⁷¹ Enoch 2011. 27.,28.

Hershovitz például maga mondja, hogy elképzelhetőnek tartja a morális és a prudenciális indokok mellett más típusú normatív indokok létezését (pl. esztétikai indokok, episztemikus indokok), és abban a kérdésben, hogy pontosan milyen típusú indokok léteznek, nem kíván állást foglalni.⁷² A lényeg az, hogy ezen normatív indokok mellett nincsenek különálló *normatív jogi* indokok; jogi indokok valójában a jogi aktusok által életbe léptetett normatív vagy prudenciális indokok.⁷³ Greenberg is több esetben a normativitásról szóló diskurzusra jellemző nyelvezetet használja az elmélete magyarázatához.⁷⁴

Mindazonáltal azzal fontos tisztában lenni, hogy a normatív indokokkal operáló nyelvezet (és ezért valószínűsíthetően az eliminativisták elmélete is) több fontos metaetikai alapgondolatra támaszkodik a normativitás lényegét illetően. Az egyik alapgondolat az a fent már érintett megfontolás, miszerint a normativitás lényege abban a relációban keresendő, hogy bizonyos tények valódi indokul szolgálnak valamilyen cselekedet/meggyőződés mellett (valamely cselekedet/meggyőződés mellett szólnak).⁷⁵ A normativitás lényege tehát ez a 'valami mellett szólás'. Azt gondolom, hogy ezt az alapgondolatot a filozófusok jelentős része elfogadja, de fontosnak tartom megjegyezni, hogy természetesen vannak kivételek. (Például az ún. hibaelmélet szerint eleve nem helytálló az a gondolat, hogy léteznek normatív tények és normatív viszonyok, függetlenül attól, hogy fogalmi szinten az ezekről való beszéd lehetséges.⁷⁶) A másik előfeltevés az, hogy a normativitás, illetve a normatív viszony lényegesen több annál, mint hogy valami felhív arra, hogy valamit meg kell tennem. Az az álláspont, amely azt gondolja, hogy a normativitás abban merül ki, hogy valami felhív arra, hogy mit kell tennem, az ún. normatív formalista álláspont.⁷⁷ A normatív formalisták szerint normatív szempontból nincs különbség például aközött, hogy indokom van az autóval megállni az úttesten, ha egy gyalogos elem lép a járdáról annak érdekében, hogy ne üsse el, és aközött, hogy például indokom van fehér felszerelésben teniszezni a wimbledoni tenisztornán, mert a szervezők szabályai ezt írják elő. A normatív formalisták szerint a lényeg csak az, hogy legyen olyan formális felhívás, hogy valamit meg kell tennem. Hershovitz és Greenberg ezt nyilvánvalóan nem gondolja így. Azt gondolom, hogy az eliminativista nézetből az következik, hogy az előbbi példa esetén valódi (vagy erős

⁷² Hershovitz 2015. 1164. 5. lábjegyzet

⁷³ Ld. pl. Hershovitz 2015. 1173.

⁷⁴ Pl. Greenberg 2014. 1315-1317.

⁷⁵ Nem gondolom, hogy az összes filozófiai alapfeltevést fel tudnám sorolni, csak azt a két jelentős előfeltevést ismertetem, amelyeket én különösen jelentősnek látok.

⁷⁶ Ld. pl. Mackie 1977.

⁷⁷ Copp, David és Morton 2022. 3.1.

értelemben vett) indokom van arra, hogy ne üsse el a járókelőt, míg az utóbbi példában csak formális indokom van arra, hogy fehér felszerelésben teniszezsek a wimbledoni tenisztornán, feltéve, hogy *önmagában* a teniszszabályok előírásait veszem figyelembe és nem mondjuk olyan megfontolásokat, amelyek túlmutatnak a teniszszabályokon (erre a következő pontban még visszatérek).

Mindemellett az, hogy a cselekedeteknek csak morális és prudencionális indokai vannak, azt is jelenti, hogy a jogi tényeknek is (jogszabályoknak, bírósági döntéseknek, hatósági határozatoknak stb.) csak morális vagy prudenciális következményei vannak. Ha például prudenciális indokom van arra, hogy napi legalább két liter folyadékot igyak az egészségem megőrzése érdekében, akkor ez azt jelenti, hogy például annak a ténynek, hogy csak fél liter folyadékot ittam még ma, az a prudenciális következménye lesz, hogy másfél litert még meg kell innom. Hasonlóképp, annak a jogi előírásnak, hogy a piros lámpánál meg kell állnom, morális következményei vannak. A piros lámpánál ugyanis azért kell megállnom, mert morális indokom van úgy vezetni, hogy azzal nem veszélyeztetem az autósokat és a gyalogosokat. Ha ugyanis nem állok meg a piros lámpánál, akkor veszélybe sodrom a többi autóst és gyalogost. Tehát annak a ténynek, hogy nem állok meg a piros lámpánál, morális következményei vannak. Ezért mondja azt a Morális Hatásmélet, hogy a jogi előírásoknak csak morális/prudenciális következményei vannak. A normatív terminológia, ami a cselekvés indokaira kérdez rá, a fentiek szerint tehát lefordítható a Hershovitz és Greenberg által gyakran használt 'következmények' terminológiára.

7. Konvenciók és normatív indokok

A fentiekén túlmenően Hershovitz és Greenberg álláspontja véleményem szerint úgy is jellemezhető, hogy az eliminativista elmélet szerint *önmagukban* a jogi előírások nem szolgálhatnak indokul a cselekvések mellett. Ezt úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a jogi előírások mindig túlmutatnak önmagukon és egy jogon kívüli megfontolásra mutatnak, mely megfontolás indokul szolgál valamely cselekedet mellett. Mivel azonban ezek a megfontolások a jogon kívüliek, ezért az indokok is szükségszerűen jogon kívüliek, és a jogi előírások következményei is jogon kívüliek lesznek.⁷⁸

⁷⁸ Azt, hogy álláspontom szerint a jog önmagában miért nem szolgál indokokkal a cselekvésre ld. Kökényesi 2024.

Ezt az alapgondolatot talán olyan oldalról is meg lehet világítani, hogy az emberi konvenciók önmagukban, mesterséges módon nem tudnak tényleges, valódi normatív viszonyokat létrehozni (azokat csak életbe léptetni tudják a tények megfelelő módosításával, ahogy azt Enoch elemzésén keresztül fent bemutattam). Érdemes utalni Andrei Marmor álláspontjára, aki a jogi normativitásról szóló elemzésében a jog társadalmi konvencióként felfogott minőségéből indul ki: *„Itt egy másik fontos kérdés is felmerül: hogyan keletkezhet egy konvenció alkotta gyakorlatból indok és különösen kötelezettség a cselekvésre?”*⁷⁹ – kérdezi Marmor. Azaz kérdés, hogy a társadalmi konvenciók miképpen írhatnak elő kötelezettségeket? Marmor egyrészt azt gondolja, hogy a társadalmi konvenciók a cselekvés indokaiként szolgálhatnak.⁸⁰ Például egy etikett szabály indokul szolgálhat arra, hogy köszöntsem az ismerőseimet.⁸¹ Azonban rámutat arra, hogy a konvenciók csak *másodlagos módon* adnak indokokat (ún. kiegészítő indokokat adnak), és pedig akkor, ha már eleve indokunk van részt venni a konvenciókban (ún. elsődleges indokok alapján). Marmor példájával, a sakk szabályai csak akkor kötnek engem, ha részt veszek a sakkjátékban, vagyis, ha elsődleges indokom van részt venni benne. Azaz, végeredményben a sakk szabályai azért szolgálnak indokul valamely cselekvés mellett, mert eleve indokom volt részt venni a játékban.⁸² Ahogy Marmor fogalmaz: *„a konvenciók tipikusan meghatározzák azt a módot, ahogy valamit csinálni kell azáltal, hogy válaszolnak a »Hogyan?» kérdésre a »Miért?» kérdés helyett.”*⁸³

Tehát Marmor szerint a konvenciók önmagukban nem képesek elsődleges indokokkal szolgálni a cselekvések mellett, kizárólag ún. kiegészítő indokokat adhatnak. Ennek, azt gondolom, jelentős okai vannak. Mindenekelőtt Marmor azon gondolatát kell kifejtenem, hogy a konvenciók – amennyiben valódi indokot adnak valamely cselekvésre, tehát valóban meg *kell* tennünk azt, amit a konvenció előír – minden esetben túlmutatnak önmagukon, abban az értelemben, hogy a konvenció előírásainak való engedelmesség a konvención kívüli morális vagy prudenciális (vagy egyéb normatív) indokokban van lehorgonyozva. A konvencióban való részvétel mellett szóló valódi normatív (elsődleges) indok lehet pl. az, hogy azért van indokom részt venni egy adott játékban (konvencióban), mert így levezethetem a napi feszültséget és ez jót tesz az egészségemnek. Mindebből véleményem szerint azt következik, hogy ha valaki amellett szeretne érvelni, hogy a konvenciók önmagukban (azaz anélkül, hogy

⁷⁹ Marmor és Sarch 2019. Fordítás tőlem.

⁸⁰ Marmor 2001. 25.

⁸¹ Marmor 2001. 25.

⁸² Marmor 2001. 26-27.

⁸³ Marmor 2001. 27. Fordítás tőlem.

túlmutatnának önmagukon kívülre) valódi normatív viszonyokat hozzanak létre, azt kellene kimutatnia, hogy normatív viszony létrejöhet úgy, hogy a konvención *belül* maradunk. Vegyük a következő példát a sakkból, mint tipikus konvención alapuló játékból. Képzeljük el, hogy játék közben az a szituáció áll elő, hogy ha nem sáncolok, akkor két lépésen belül mattot kapok. Úgy tűnik, helytálló azt mondanom, hogy az a tény, hogy mattot kapok, ha nem sáncolok, indok mellett, hogy sáncoljak, feltéve, hogy el szeretném kerülni a vereséget. Ez azonban nem sakk-indok, hanem prudenciális indok, mert csak annak az absztrakt prudenciális normatív igazságnak a konkrét megvalósulása, hogy 'indokom van úgy cselekedni, hogy elkerüljem a hátrányt, ha a hátrányt el kívánom kerülni'. Jelen esetben ez a hátrány, amit el kívánok kerülni, a vereség a sakkban. Ez az indok tehát nem a konvención belülről érkezik. De felejtsük el azt, hogy a sáncolás hiányában vereség fenyeget. Képzeljük el, hogy most indul a sakkjátszma és én teszem meg az első lépést és a gyaloggal szeretnék lépni. A játékszabály azt mondja, hogy a gyaloggal csak előre léphetek egy vagy két mezőt. Tehát úgy tűnik, indokom van egy vagy két mezőt a gyaloggal előre lépni, mert a játékszabály azt mondja. Azonban véleményem szerint nem azért van *ténylegesen* indokom a gyaloggal úgy lépni, ahogy a játékszabály mondja, mert a játékszabály ezt mondja, hanem azért, mert indokom van a játékszabálynak megfelelően részt venni a játékban, mondjuk azért, mert megígértem a sakkpartneremnek, hogy játszom vele egy partit.⁸⁴ Ezt a gondolatot az is megerősíti, hogy ha például leülnék egy asztal mellé és valaki hirtelen elém tenne egy sakktáblát, akkor nekem nem lenne semmilyen indokom arra, hogy megtegyem a szabályok által előírt első lépést. Erre csak azt követően lesz indokom, hogy valamely sakkon kívüli indok miatt úgy döntöttem, hogy részt veszek a játékban. Ezzel vissza is kanyarodtam Marmor gondolatához, aki szerint a konvenciók csak kiegészítő indokokkal szolgálnak és ezek a kiegészítő indokok az elsődleges indoktól függenek.

Mindazonáltal felmerül a kérdés, hogy miután eldöntöttem, hogy sakkozni fogok, a sakk szabályai valódi normatív indokul szolgálnak-e arra, hogy a sakk szabályainak megfelelően tegyem meg a lépéseket. Vagyis a kérdés az, hogy az elsődleges és a konvención nyújtotta kiegészítő indokok között normatív szempontból van-e különbség. Azt gondolom, hogy van, mert az elsődleges indokok normatív módon *valami mellett szólnak*, míg a kiegészítő indokok nem. Elsődleges indok pl., hogy indokom van bevenni egy

⁸⁴ Persze az ígéret is egy konvención, így az, hogy az ígéretemet be kell tartanom, szintén annál is alapvetőbb indokra vezethető vissza és így tovább, egészen egy alapvető normatív indokig. Mindazonáltal a jelen tanulmánynak nem célja meghatározni, hol van a normativitás legalapvetőbb szintje, azaz, melyek a legalapvetőbb, másra már nem visszavezethető indokaink. Elég annyi, hogy a konvenciók esetében a konvenciók szolgáltatata indokok mindig visszavezethetők egy konvención kívüli indokra.

aszpirint, ha fáj a fejem (feltéve, hogy nem akarom, hogy fájjon a fejem). Az, hogy a fejfájásom az aszpirin bevétele mellett szól, a világnak tölem független, objektív *normatív* ténye. Ezzel szemben, ha például úgy látom, hogy indokom van sáncolni, mert anélkül mattot kapok (feltéve, hogy nem akarok mattot kapni), akkor nem lesz igaz az, hogy a világnak van olyan objektív, független valósága, hogy a matt lehetősége a sáncolás mellett szól. Tehát a matt lehetősége *önmagában* nem szól amellett, hogy sáncoljak. Esetleg azért tűnhet úgy, hogy mellette szól, mert a konvenció (a játékszabály) lehetőséget ad arra, hogy a sáncolással elkerüljem a mattot. A konvenció azonban nem mondja, hogy el kell kerülnöm a mattot, csak azt, hogy hogyan lehet elkerülni azt. Itt Marmor gondolata juthat az eszünkbe: „*a konvenciók tipikusan meghatározzák azt a módot, ahogy valamit csinálni kell azáltal, hogy válaszolnak a »Hogyan?« kérdésre a »Miért?« kérdés helyett*”.⁸⁵ Azaz valójában nem azért van indokom sáncolni, mert ha nem sáncolok, mattot fogok kapni, hanem azért, mert ha nem sáncolok akkor nem nyerhetem meg a játékot, noha erre valódi indokom van, például azért, mert szükségem van a győzelemmel járó pénznyereményre.

A fentiek alapján úgy látom, hogy nem lehet elképzelni olyan szituációt, amikor nem valamely jogon, mint konvención kívüli indok lenne az, ami végeredményben valódi normatív indokul szolgál arra, mit kellene tennem. Mindazonáltal mégis vannak olyan esetek, amikor a konvenciók megmondják, hogyan kell cselekednem: például a sakk megmondja, hogy a gyaloggal előre irányba *kell* lépnem. Véleményem szerint az egyedüli lehetőség annak az álláspontnak a védelmére, hogy a konvenciók valódi normatív indokokat szolgáltatnak az, ha azt állítjuk, hogy a konvenciók előírásai önmagukban (önmaguk erejéből) normatív viszonyt hoznak létre. A sakk példájában ez azt jelentené, hogy azért, mert a játékszabály kimondja azt, hogy 'a gyaloggal előre irányba kell lépni', ezért (és csak ezért) indokom lesz a gyaloggal előre irányba lépni. Ha ez így van, akkor nem kell a konvención kívüli megfontolásokban keresni a cselekedet valódi indokait, és akkor a konvenció önmagában indokokat hoz létre. Ez azonban álláspontom szerint nincs így. Visszatérve a joghoz, úgy gondolom, hogy a jogi előírások önmagukban nem tudnak létrehozni normatív viszonyokat. Ha létre tudnának, akkor a 'piros lámpa esetén meg kell állni' jogi előírás létrehozná azt a normatív viszonyt, hogy ha piros a lámpa, akkor indokom van megállni előtte. Ez azt jelentené, hogy a jog (és egyéb konvenciók) a semmiből új normatív viszonyokat hozhatnának létre. (Azért használom az 'új normatív viszonyok' kifejezést, mert ahogy korábban láttuk, a jog már

⁸⁵ Marmor 2001. 27. Fordítás tölem.

létező normatív viszonyokat képes életbe léptetni a tények igazításával). Azaz, ha egyszer csak azt mondja egy jogi előírás, hogy 'a piros lámpánál meg kell állni', akkor ezzel azt mondaná (feltéve, hogy önmagában akar létrehozni normatív viszonyt), hogy egyedül a piros lámpa indokul szolgál arra, hogy megálljak (vagy: a piros lámpa ténye önmagában indokul szolgál arra, hogy megálljak). Véleményem szerint intuitíve is meggyőző az a gondolat, hogy mesterségesen nem tudunk a semmiből valódi normativitást generálni: nem tudjuk azt mondani, hogy 'ezenkívül X dolog Y cselekedet mellett fog szólni'. Attól, hogy ezt így kimondtuk, ez még nem lesz így. A normativitás és a világban előálló normatív viszonyok a világ olyan alapvető strukturális jellemzői, amelyek nem függenek az emberi megegyezésektől.

A fenti belátás, ti., hogy a pozitív jog, mint mesterséges konvenció nem képes új normatív viszonyokat létrehozni, alapvetően egybevág azzal a Herschovitz és Greenberg által képviselt állásponttal, miszerint a jogi intézmények aktusainak normatív szempontból nincsenek elkülönült jogi következményeik.

Mindazonáltal egy fontos kérdés még tisztázásra szorul. Értelmezésem szerint a jogi eliminativisták azt állítják, hogy a jogi indokok alatt valójában a jogi aktusok által életbe léptetett morális vagy prudenciális indokokat kell érteni. Ezzel szemben azt gondolom, hogy van létjogosultsága annak, hogy különálló (azaz a prudenciális és morális indoktól elkülönült) jogi indokokról beszéljünk és a jogi indok ne csak a morális/prudenciális indokoknak egy részhalmaza legyen. Például Enoch azt állítja, hogy a jogi előírások jogi indokokat szolgáltatnak, csakúgy, mint ahogy a sakk szabályai sakk-indokokat szolgáltatnak. Mindazonáltal ez szerinte nem jár azzal a következménnyel, hogy a jogi indokok egyben normatív indokul is szolgálnak a cselekvésre.⁸⁶ Tehát létezhetnek jogi indokok anélkül, hogy ezek a normatív indokok családjába tartoznának. De ha ez így van, akkor mi a jogi indokok szerepe? Ahogy Marmor a konvenciók kapcsán kiemeli, a konvenciók nem a miért kérdésre adnak választ, hanem arra, *hogyan* kell a konvenciónak megfelelően cselekedni.⁸⁷ Azaz a jogi előírások meghatározzák, hogyan kell eleget tenni a morális/prudenciális kötelezettségeknek. Például azzal, hogy a jogszabály meghatározza az adó mértékét, megmondja, hogyan kell eleget tennem annak a morális kötelezettségnek, hogy részt kell vennem a közteher-viselésben. Vagy például azzal, hogy a KRESZ szerint csak 50 km/h-val közlekedhetek lakott területen belül, a közlekedési jogszabály megmondja, hogyan teljesíthetem azt a morális kötelezettségemet, hogy biztonságosan, másokat nem

⁸⁶ Enoch 2011. 17.

⁸⁷ Marmor 2001. 27. Fordítás tőlem.

veszélyeztetve kell az autóval közlekednem. Tehát a jog indokul szolgál a cselekvésekhez, de nem normatív, hanem csak származékos módon: úgy, hogy kibontja és a gyakorlati cselekvés számára megfogalmazza azt a módot, ahogy a már meglévő normatív indokot teljesíteni tudom.

8. Összefoglalás

A fentiekben a szükséges mértékben bemutattam Scott Hershovitz és Mark Greenberg álláspontját. Véleményem szerint az eliminativista elméletet a normativitás kérdését szem előtt tartva össze lehet foglalni úgy, mint amely szerint a cselekedeteinket a normatív indokok határozzák meg, úgy, hogy a morális, episztemikus stb. (összefoglaló néven normatív) indokok valamely cselekedet/meggyőződés mellett szólnak. Az eliminativizmus szerint a jogi aktusok normatív (morális és prudenciális) indokokat hoznak létre, és ezért a jogi aktusoknak a következményei morális és prudenciális következmények. Az elmélet azért eliminativista, mert nem gondolja, hogy a jogi aktusoknak normatív jogi következményei lennének. Ezt az állítást úgy igyekeztem interpretálni, mint az arra vonatkozó elgondolást, hogy a jogi aktusok nem hoznak létre elkülönült normatív jogi indokokat, mert a jogi aktusok minden esetben olyan morális, prudenciális megfontolásokra mutatnak, amelyek kívül esnek a jog területén – és valójában ezek a morális, prudenciális megfontolások szolgálnak indokul a cselekvésre. Erre több helyen azt a fordulatot használtam, hogy a jogi előírások az indokadás szempontjából túlmutatnak önmagukon.

David Enoch segítségével igyekeztem bemutatni továbbá, hogy a jog pontosan milyen módon hoz létre normatív indokokat azáltal, hogy a tényeket a kívánt cél eléréséhez mérten alakítja, módosítja. Kiemeltem, hogy Enoch szerint a jog területén éppoly mindennapi módon működik az indokok életbe léptetése, mint például egy bolti eladó esetén, aki megemeli a tej árát és ezzel életbe lépteti azt, hogy indokom van kevesebb tejet venni, mert létezik olyan általános megfontolás, hogy indokom van spórolni a pénzzel. Ezt követően – részben Andrei Marmor gondolataira támaszkodva – részletesen kifejtettem azt az álláspontomat, hogy a jog, mint társadalmi konvenció önmagában nem képes létrehozni valódi normatív indokokat. Végül röviden igyekeztem rámutatni arra, hogy a különálló jogi indokokról való beszédnek van létjogosultsága, még akkor is, ha a jogi indokok nem tartoznak a normatív indokok körébe.

Felhasznált irodalom

Allan, Trevor (2020): Law as a Branch of Morality: The Unity of Practice and Principle. The American Journal of Jurisprudence 65(1):1-17. DOI: <https://doi.org/10.17863/CAM.45256>

Copp, David és Morton, Justin: Normativity in Metaethics. In: Zalta, Edward N. és Nodelman, Uri (szerk.): The Stanford Encyclopedia of Philosophy (2022 tavaszi kiadás). (<https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/normativity-metaethics/> - letöltés időpontja: 2024.12.01.)

Crisp, Roger (2018): Prudential and Moral Reasons, In: Star, Daniel (szerk.): The Oxford Handbook of Reasons and Normativity. Oxford University Press, 2018, 800-820. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199657889.013.0035>

Enoch, David (2011): Reason-Giving and the Law. Oxford Studies in the Philosophy of Law 1 (2011), 1-38. (<https://ssrn.com/abstract=2607030> - letöltés időpontja: 2024.12.01.) DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199606443.003.0001>

Finnis, John (2003): Describing Law Normatively. In: John Finnis: Philosophy of Law. Collected Essays Volume IV., Oxford, Oxford University Press, 2011. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199580088.003.0002>

Green, Micheal (2016): The New Eliminativism, JOTWELL Jurisprudence, online tanulmány. (<http://juris.jotwell.com/the-new-eliminativism/> - letöltés időpontja: 2024.12.01.)

Greenberg, Mark (2014): The Moral Impact Theory of Law. The Yale Law Journal, 123, 1288, UCLA School of Law Research Paper No. 13-21, (<https://ssrn.com/abstract=2309689> - letöltés időpontja: 2024.12.01.)

Hart, H.L.A. (1982): Essays on Bentham: Jurisprudence and Political Philosophy. Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198254683.001.0001>

Hart, H.L.A. (1995): A jog fogalma. Osiris Kiadó, Budapest

Hershovitz, Scott (2015): The End of Jurisprudence. The Yale Law Journal, 124(4):1160-1204. (<https://www.yalelawjournal.org/article/the-end-of-jurisprudence> - letöltés időpontja: 2024.12.01.)

Kökényesi, Gábor (2024): A jog cselekvésformáló ereje. Megjelenés alatt. Várható megjelenés: Studia Iuris I.3. szám.

Mackie, John Leslie (1977): *Ethics: Inventing Right and Wrong*, Harmondsworth: Penguin. DOI: <https://doi.org/10.2307/2184791>

Marmor, Andrei (2001): *Positive Law and Objective Values*. Oxford: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198268970.001.0001>

Marmor, Andrei és Sarch, Alexander (2019): *The Nature of Law*. In: Zalta, Edward N. és Nodelman, Uri (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2019 tavaszi kiadás. (<https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/lawphil-nature> – letöltés időpontja: 2024.12.01.)

Nye, Hillary (2022): *Does Law 'Exist'? Eliminativism in Legal Philosophy*. *Washington University Jurisprudence Review* 15(1) 2022: 29-78. (<https://ssrn.com/abstract=4348258> – letöltés időpontja: 2024.12.01.)

Scanlon, T.M. (2014): *Being Realistic About Reasons*. Oxford: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199678488.001.0001>

Raz, Joseph (1975 [1990]): *Practical Reason and Norms*. Hutchinson University Library, London: Hutchinson. Second edition, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198268345.001.0001>

Raz, Joseph (1994): *Law, Authority and Morality*. In Raz, Joseph: *Ethics In The Public Domain: Essays in the Morality of Law and Politics*. Oxford: Clarendon Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198260691.001.0001>

Renzo, Massimo és Green, Leslie (2022): *Legal Obligation and Authority*. In: Zalta, Edward N. és Nodelman, Uri (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2022 őszi kiadás). (<https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/legal-obligation/> – letöltés időpontja: 2024.12.01.)

McBride, Nicholas J. és Steel, Sandy (2014): *Great debates in jurisprudence*, London: Macmillan Education Palgrave. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-137-32754-3>